

تبیین اصول گشتالت در خوانش کالبدی باغ ارم شیراز

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۵

کد مقاله: ۱۹۴۰۰

محیا آجورلو*

چکیده

باغ یکی از ماندگارترین آثار معماری ایران، از نخستین ادوار تاریخی محسوب می‌شود. هدف اصلی از انجام پژوهش حاضر، تحلیل باغ ارم شیراز بر اساس اصول روانشناختی گشتالت و میزان اثرگذاری آن بر ادراک و شناخت محیط است. با وجود تحقیقات گسترده انجام شده در خصوص باغ ارم، جای خالی تبیین اصول گشتالت در خوانش کالبدی این بنا دیده می‌شود. دستیابی به این امر بخشی از ضرورت انجام پژوهش حاضر است. ادراک و شناخت محیط توسط فرد، تحت تاثیر عوامل گوناگونی است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، ادراک و شناخت بر اساس اصول روانشناختی گشتالت است. چهارچوب نظری پژوهش کیفی، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی متون مرتبط با موضوع تعیین گشته است و به روش مطالعه موردی (موردپژوهی) مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق به کار گرفته شده، توصیفی تحلیلی به روش کیفی است. بدین منظور ابتدا ساختار کلی باغ ارم مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است، بعد از تبیین اصول گشتالت، به بررسی انطباق میان این اصول و کالبد باغ پرداخته شده و در نهایت نتایج پژوهش حاصل گشته است. نتایج حاصل شده حاکی از آن است که رابطه مستقیمی میان ادراک و شناخت محیط و اصول گشتالت در خوانش کالبدی باغ ارم وجود دارد و بخش عمده‌ای از شناخت توسط این اصول صورت می‌گیرد.

واژگان کلیدی: معماری، باغ ارم، اصول گشتالت.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی، دانشگاه سوره، تهران.

۱- مقدمه

باغ در معماری ایرانی همواره از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار است. یکی از جنبه‌های مهم تعامل میان انسان، طبیعت و معماری در باغ‌ها نمود پیدا کرده است. در این پژوهش تلاش بر یافتن چگونگی اثرگذاری اصول گشتالت در خوانش کالبدی باغ ارم شیراز است. چرا که ادراک و شناخت محیط به عولمل محیطی زیادی وابسته است که یکی از آن‌ها اصول و قوانین گشتالت است. در پژوهش حاضر به کمک مطالعه تحلیلی اسناد و مدارک موجود و مشاهدات میدانی، یافتن ارتباط میان هندسه کالبدی باغ ارم شیراز و تطبیق آن با اصول گشتالت به منظور افزایش شناخت رابطه میان این دو برای افزایش کیفیت طراحی در فرایندهای طراحی دوران معاصر مد نظر قرار گرفته است. گرامان معتقد است روانشناسی محیط کامل کننده روانشناسی عمومی است و از زمان شروع تکوین این دانش تاکنون در تمامی گرایش‌های روانشناسی، مبحث محیط فراموش شده است. اما روانشناسی محیط، یافتن مجدد و توجه خاص به محیط را اولویت خود قرار داده است. در دهه اول قرن بیستم بین سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۴۰ میلادی، گروهی از روانشناسان، متاثر از نظریه گشتالت که در آلمان در حال توسعه بود تحقیقات و مطالعاتی را انجام دادند. در بین آن‌ها می‌توان به مکس ورتایمر، ولفگانگ کهلر و کورت کافکا اشاره کرد. آن‌ها معتقد بودند افراد تمایل ذاتی دارند تا دنیای ادراکی خود را تا حد امکان ساده کنند. (شاهچراغی و بندرآباد، ۱۳۹۴: ۲۱)

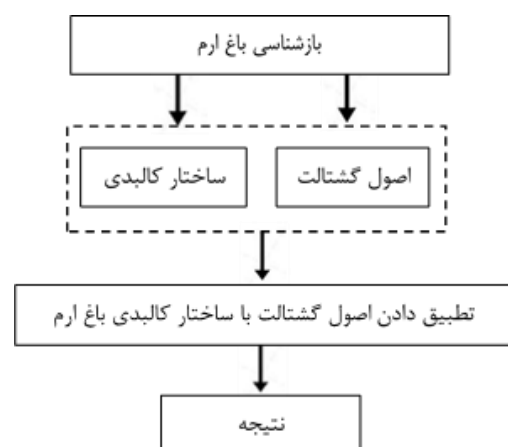
۲- پیشینه پژوهش

علائی (۱۳۸۸)، در مقاله «تنوع در طرح معماری باغ‌های تاریخی شیراز» معتقد است باغ ارم شیراز باغی همه‌جته است. موقعیت طبیعی بستر این باغ در شکل کلی و طراحی آن نقش داشته و طراحی متاثر از آن بوده و شخصیت و ویژگی‌های منحصر به فرد خود را دارد. خرم‌رویی و ماهان (۱۳۹۹)، در مقاله «باغ ایرانی به‌مثابه رسانه‌ای تعاملی» بر این باورند که امروزه در باغ‌ها و پارک‌ها صرفاً توجه به فضاهای سبز معطوف گشته و جنبه‌های مهم‌تر آن یعنی ابعاد وجودی و روح هستی‌شناسانه آن به فراموشی سپرده شده. نقش رسانه‌ای باغ علاوه بر جنبه‌های کارکردی، ایجاد تعامل میان انسان و طبیعت نیز هست. شفیقی و رهبرنیا (۱۳۹۷)، در مقاله «خوانش چیدمان تعاملی تایپوگرافی به منظور کنترل از منظر اصول ادراک بصری گشتالت» معتقدند چشم و ذهن فرد برای درک یک موضوع پیچیده به کمک اصول گشتالت درک راحت‌تر، سازمان‌دهی بهتر و ارتباط منطقی‌تری خواهد داشت. غلامی‌رستم، بمانیان و انصاری (۱۳۹۳)، در مقاله «گشتالت در طراحی پلان باغ ایرانی» معتقدند که جنبه‌های نهان در طراحی باغ ایرانی از طریق بررسی قوانین گشتالت موجود در آن قابل شناسایی است.

۳- ضرورت تحقیق

جستجو در باغ تاریخی ارم و خوانش کالبدی آن از طریق اصول گشتالت، دیدن راه حل‌ها، تبدیل آن‌ها به زبان علمی و بهره‌گیری از علوم روز در راستای افزایش کیفیت طراحی در دوران معاصر، بخش مهمی از ضرورت انجام این پژوهش است. در این راستا، پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخ پرسش زیر است:
چه میزان انطباقی میان هندسه کالبدی باغ ارم شیراز و اصول روانشناسی گشتالت وجود دارد؟

۴- روش تحقیق

تصویر ۱- مکانیزم استنتاج و روش تحقیق
(ماخذ: نگارنده، ۱۴۰۱)

چهارچوب نظری پژوهش کیفی، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی متون مرتبط با موضوع تعیین گشته است و به روش مطالعه موردی (موردپژوهی) مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق به کار گرفته شده، توصیفی تحلیلی به روش کیفی است. بدین منظور ابتدا ساختار کلی باغ ارم مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و بعد از تبیین اصول گشتالت، به بررسی انطباق میان اصول گشتالت و ساختار کالبدی باغ ارم پرداخته شده است و در نهایت نتایج پژوهش حاصل گشته است. در تصویر ۱ مکانیزم استنتاج و روش تحقیق نشان داده شده است.

۵- مبانی نظری

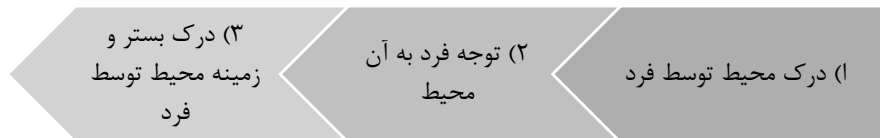
۵-۱- نظریه روانشناختی گشتالت

مکتب روانشناسی گشتالت در آلمان بین سال‌های ۱۹۱۰-۱۹۲۰ میلادی، پایه‌گذاری شده است. طبق اصول این نظریه، درک افراد از اشیا و محیط اطراف به شکل شی واحد و یک کل امکان‌پذیر است. یعنی نخست شی یا محیط توسط فرد درک می‌شود، سپس فرد متوجه آن می‌شود و در نهایت زمینه و بستری که شی یا محیط در آن واقع شده است توسط انسان درک می‌گردد. در تصویر ۲ فرایند ادراک محیط توسط فرد نشان داده شده است. واژه گشتالت در زبان آلمانی به معنی شکل یا انگاره است. روانشناسان این حوزه بر این باورند با وجود این که تجربه‌های روانشناختی از عناصر حسی سرچشمه می‌گیرند، ولی با خود این عناصر تفاوت‌هایی دارند. براساس نظریه گشتالت دنیا برای انسان از طریق کل‌های معنادار تجربه می‌شود و هیچ یک از محرک‌ها به صورت تکی و جداگانه دیده نمی‌شوند. در واقع چیزهای قابل دیدن محرک‌های ترکیب یافته در سازمان‌ها (گشتالت‌هایی) است که برای فرد دارای معنا است. معنای یک مجموعه در میدان ادراک، در ادراک اجزا آن اثرگذار است. (شاهچراغی و بندرآباد، ۱۳۹۴: ۱۳۱)

کریستین وان اهرن فلس معتقد است، تمامی ادراک‌های افراد شامل کیفیت گشتالت هستند. ولی اجزای تشکیل دهنده آن‌ها این ویژگی را ندارند. به طور نمونه فرد با شنیدن یک قطعه موسیقی تن‌های سازنده آن را به صورت جدا و مستقل نمی‌شنود بلکه تمامی و کلیت آن قطعه را درک می‌کند. در فرایند ادراک ذهن انسان دو کار اساسی انجام می‌دهد:

(۱) سازمان بخشیدن به محیط و طرح‌های گوناگون.

(۲) معنی بخشیدن به آن‌ها. (نخعی، ۱۳۹۸: ۷۰)

تصویر ۲- فرایند ادراک محیط توسط فرد. (ماخذ: نگارنده، ۱۴۰۱)

پراگماتس یا کمال‌پذیری، تلقی ما از یک گشتالت یا هیئت‌بندی خوب و قوی است به شکلی که تحت شرایط حا کم توان ادراکی ذهن و اصول به‌کار رفته در اثر، آن را از گشتالت یا هیئت‌بندی‌های موجود و ضعیف‌تر متمایز می‌سازد. در زمینه معنای اثر بصری، کلمه خوب، واژه گویا و روشنی نیست، برای آنکه تعریف دقیق‌تری را به‌کار برده باشیم بهتر است به‌جای آن بگوییم: کمتر تحریک کننده از نظر عاطفی یا ساده‌تر و بدون پیچیدگی که همه آن‌ها به‌واسطه نوعی قرینه‌سازی به وجود می‌آیند. (داندیس، ۱۳۷۱: ۶۰) فضای ادراکی موضوع را از زاویه دریافت‌ها و دلالت‌های مخاطب توصیف می‌کند. بر اساس فضای ادراکی، فضا دارای مرکز، محور، جهت و ارتباطات میان عناصر خواهد بود. گروتر ادراک فضای مابین را تابع عوامل اندازه، تناسب و فرم اجزا می‌داند. افزون بر این وی این سه رکن را وابسته به ذهن تفسیرگر می‌داند و معتقد است که افراد مختلف بر اساس ویژگی‌های روانی و اجتماعی در کارهای متفاوتی از فضای مابین دارند. (Grutter, 1996)

ادراک زیبایی محیط و دریافتن معنای آن به تجربه کردن مکان منتهی خواهد شد. که این امر سطح عالی فهم آنان از محیط است. انسان فقط محیط را در ذهن خود ثبت نمی‌کند بلکه برای احساسات خود در محیط نیز ارزش و اهمیت قائل است. فرد به محیط احساس دل‌بستگی و تعلق پیدا می‌کند و از طریق ادراک تشابهات محیط با ارزش‌های خود مکان را تجربه می‌کند. در واقع تجربه مکان، تجربه معنای مکان است و تجربه زیبایی در حقیقت تحسین معنای آن است. (Schultz, 1981) انسان متناسب با ارزش‌های فرهنگی محیط زندگی خود به فضاها، محرک‌ها و دخدادها معنا می‌دهد و بر اساس همان‌ها رفتار می‌کند. برای درک کردن رابطه میان محیط و رفتار، نیاز به شناخت و توصیف رفتار انسان است. همچنین به منظور فهم نقش محیط انسان ساخت، الزام به شناخت و درک و فهم ماهیت انسان وجود دارد. رفتار و محیط بسیار درهم تنیده و مرتبط هستند که دشوار است آن‌ها را از یکدیگر جدا کرد. رفتار جدا از ارتباط دورنی آن با محیط درک و فهم نخواهد شد و باید حتما در بستر محیط بررسی و تعریف گردد. (Altman, 1975)

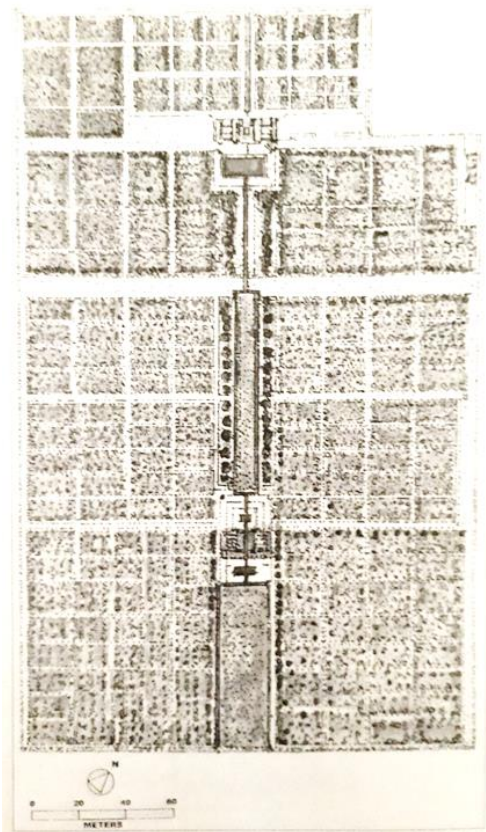
۵-۲- اصول و قوانین نظریه روانشناختی گشتالت

اصول و قوانین ادراکی گشتالت عبارتند از:

- اصل مجاورت: محرک‌هایی که از لحاظ مکانی به یکدیگر نزدیک هستند به شکل یک کل ادراک می‌شوند. (شاهچراغی و بندرآباد، ۱۳۹۴: ۱۳۱)

- اصل تشابه: ذهن، اجزای شبیه به یکدیگر را مرتبط به هم تصور می‌کند. (همان)
- اصل تداوم و پیوستگی (امتداد مطلوب): زمانی که چشم انسان چیزی را دنبال می‌کند این دنبال کردن تا رسیدن به شی دیگر ادامه خواهد داشت. (همان)
- اصل تکمیل یا بستار (انسداد): در صورتی که قسمتی از یک تصویر حذف شده باشد، ذهن به صورت خودکار آن را تکمیل می‌کند. (همان)
- اصل قرینه بودن: در ذهن انسان، اشکالی که دارای یک یا چند محور تقارن هستند به سادگی درک می‌شوند. (همان)
- اصل شکل مثبت و منفی: ذهن انسان در آن واحد فقط قادر به دیدن یک وجه از یک شکل است به خصوص زمانی که شکل هم وجه مثبت و هم منفی را به طور هم‌زمان داراست. (همان)
- اصل تجزیه قبلی: ذهن انسان در فرم‌های اتفاقی، شکل‌های آشنا را به راحتی تشخیص می‌دهد. (همان)
- اصل نقطه مشترک: ذهن انسان عناصری را که در یک منطقه مشترک بسته شده‌اند را به شکل یک گروه درک می‌کند. (همان)
- اصل شکل خوش: ذهن انسان اشکال را تصاویر را به شکل‌های شاده تبدیل می‌کند و سپس آن را ادراک می‌نماید. (همان)
- اصل عناصر مرتبط: عناصری که توسط اجزای دیگری به هم مرتبط می‌شوند در یک گروه درک می‌شوند. (همان)
- اصل نتیجه مشترک: در ذهن عناصری که در یک جهت حرکت می‌کنند، بیشتر از عناصری که در جهات مختلف حرمت می‌کنند به هم مرتبط درک می‌شوند. (همان)
- قانون تجمع: اگر بخشی از تصویر که جز اصلی و مکمل آن است جدا شود، پدیده تجمع رخ می‌دهد. (همان)

۶- معرفی نمونه مورد مطالعه

تصویر ۳. نقشه مجموعه باغ ارم شیراز
(ماخذ: نعیم، ۱۳۸۵: ۹۵)

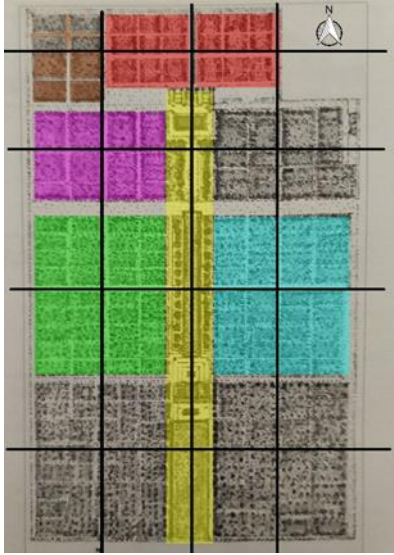

به لحاظ موقعیت جغرافیایی باغ ارم، در سمت شمال غربی شیراز و در تقاطع بلوار شرقی غربی ارم و بلوار شمالی جنوبی آسیاب سه‌تایی و جام جم در دامنه کوه آسیاب سه‌تایی، در جانب شمالی رودخانه خشک قرار گرفته است. این باغ از زمان سلجوقیان، دوره آل اینجو، آل مظفر و گورکانیان وجود داشته است. با وجود سیستم فتودالی حاکم بر جامعه، بی‌شک صاحبان این باغ، حکام وقت بوده‌اند. احتمالاً این باغ تحت فرمان اتابک قراچه که سنجر پسر ملکشاه سلجوقی او را به حکومت فارس منصوب کرده بود، ساخته شده است. (نعیم، ۱۳۸۵: ۹۳)

پلان این باغ مستطیل شکل است. به مساحت حدود ۱۸ هکتار. غیر از حصار، ردیف درختان در حاشیه باغ محیط اطراف آن را تعریف کرده است، این باغ یک محور اصلی حرکتی دارد به موازات اضلاع طولی و در میان عرض باغ این محور با خیابان عریض میانی و ردیف‌های درختان بلند (دو ردیف در هر طرف) و ورودی باغ و آبنا و حوض‌های میانی و نیز کوشک‌ها و بناهایی که بر روی آن است تعریف شده است. محور اصلی طولی باغ با راستای شمال جنوب جغرافیایی زاویه ۴۵ درجه دارد و در جهت شمال غربی جنوب شرقی است. در امتداد شیب غالب دشت شیراز. محورهای فرعی باغ عرضی است و تنها یک ردیف درخت در طرفین دارد. (علائی، ۱۳۸۸: ۸) در تصویر ۳ نقشه باغ نشان داده شده است.

۷- تحلیل و بررسی یافته‌ها

با توجه به مطالب عنوان شده در بخش مبانی نظری و معرفی نمونه مورد مطالعه، در این بخش به منطبق کردن اصول گشتالت در خوانش کالبدی باغ ارم پرداخته شده است. ذهن در فرایند ادراک و شناخت محیط متأثر از اصول گشتالت است. در جدول ۱ به منطبق کردن اصول گشتالت در خوانش کالبدی باغ پرداخته شده است.

جدول ۱- تطبیق اصول گشتالت در خوانش کالبدی باغ ارم. (ماخذ: نگارنده، ۱۴۰۱)

تصویر	تحلیل	قانون گشتالت
	نقاط مشخص شده در تصویر از لحاظ مکانی به یکدیگر نزدیک هستند و به شکل یک کل ادراک می‌شوند.	اصل مجاورت
	اجزای شبیه به یکدیگر که در نقشه مشخص شده توسط ذهن مرتبط به هم تصور می‌شود.	اصل تشابه
	چشم از نقطه جنوبی که با رنگ زرد مشخص شده، مسیر را دنبال می‌کند، این دنبال کردن تا رسیدن به انتهای باغ ادامه می‌یابد.	اصل تداوم
	با وجود حذف شدن بخش‌هایی از شکل، ذهن فضاهای مشخص شده در تصویر را به صورت یک کل ادراک می‌کند.	اصل بستار
	کلیات و جزئیات نقشه باغ در بخش‌های گوناگون توسط محوهای به صورت قرینه درک می‌شوند.	اصل قرینگی
	ذهن انسان در آن واحد فقط قادر به دیدن یک وجه از یک شکل است به خصوص زمانی که شکل هم وجه مثبت و هم منفی را به طور هم‌زمان داراست.	اصل شکل مثبت و منفی
	ذهن عناصری را که در یک منطقه مشترک بسته شده‌اند و در تصویر مشخص شده را به شکل یک گروه درک می‌کند.	اصل نقطه مشترک

۸- نتیجه‌گیری

ماحصل پژوهش حاضر، حاکی از آن است که اصول گشتالت که یکی از عوامل موثر محیطی در خوانش کالبدی باغ ارم محسوب می‌شود، نقش عمده‌ای در ادراک و شناخت محیط توسط فرد دارد. هندسه در باغ علاوه بر کارکرد، واجد کیفیت‌های معنایی است. منطبق کردن اصول گشتالت در خوانش کالبدی باغ ارم شیراز نشان داد که فرایند ادراک و شناخت محیط توسط فرد به صورت یک کل اتفاق می‌افتد، یعنی کل وجوه کالبدی باغ، مقدم بر جز آن در هنگام ادراک محیط است. ذهن فرد در هنگام مواجهه با کالبد باغ، ابتدا آن را به صورت یک کل ادراک می‌کند و بعد از توجه به محیط قادر به تجزیه و تحلیل و ادراک کیفیت‌های فضایی گوناگون است.

منابع

۱. خرم‌رویی ریحانه، ماهان امین (۱۳۹۹). «باغ ایرانی به‌مثابه رسانه‌ای تعاملی»، مجله منظر، شماره ۵۱، تابستان
۲. داندیس، دونیس (۱۳۷۱). «مبادی سواد بصری»، ترجمه مسعود سپهر، سروش، تهران.
۳. شاهچراغی، آزاده، بندرآباد، علیرضا (۱۳۹۴). «محاط در محیط کاربرد روانشناسی محیطی در معماری و شهرسازی»، تهران: انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی تهران.
۴. شفیقی، ندا، رهبرنیا، زهرا (۱۳۹۷). «خوانش چیدمان تعاملی تایپوگرافی به منظور کنترل‌لاز منظر اصول ادراک بصری گشتالت»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲، دوره ۲۳.
۵. علایی، علی. (۱۳۸۸). «تنوع در طرح معماری باغ های تاریخی شیراز باغ ارم و باغ تخت و باغ جهان نما و باغ دلگشا»، صفه، ۱۹ (۴۹)، ۵-۲۰.
۶. نخعی، جلال (۱۳۹۸). «انسان ادراک محیط و معماری»، تهران: انتشارات جهان جام جم.
۷. نعیماء، غلامرضا، (۱۳۸۵) «باغ‌های ایرانی»، انتشارات پیام، تهران،
8. Altman, I (1975). The Environment and Social Behavior Privacy Personal Space Territory. Grouding Cole Publishing Company.
9. Grutter, J (1996). Aesthetics in Architecture. Translated by Jahanshah Pakzad and Abdorreza Homayun. Tehran: Shahid Beheshti University.
10. Norberg Schultz, Ch (1981). Genius Loci Paysage Ambiance Architecture, Brussels, Mardage.